

НАСИЛИЕТО – СЪЩНОСТ И ПРОЯВНИ ФОРМИ

Стоян Узунов¹

Резюме: Насилието съпътства човешкото развитие от древността до наши дни. То е всепроникващо и многолико. Като социален феномен е било обект на разнопосочни изследвания, целящи обяснение на неговата същност. Най-често то се разглежда като резултат от агресивното поведение на отделната личност, насочено към друг индивид. Насилието има различни форми на проява – от различните видове психичен тормоз до физическото малтретиране,

което може да прерасне в престъпление. В зависимост от специфичните отношения, които се развиват между хората, насилието най-често се среща в семейната среда, в училището и в работната среда.

Ключови думи: насилие, агресия, психичен тормоз, физическо малтретиране, престъпление, домашно насилие, училищно насилие, насилие на работното място

I. Същност на насилието – агресията като негова детерминанта

„Насилието съпътства човешкото развитие от древността до наши дни. Историята изобилства с ярки примери за различни по своята форма, причини и резултати насилствени актове. Насилието е всепроникващо и многолико. Факторите, които го обуславят, са изключително разнообразни. На двата му полюса – насилниците и жертвите, са хора от различен пол, възраст и раса, с различна етническа и религиозна принадлежност“².

Насилието като социален феномен е било обект на разнопосочни изследвания, целящи обяснение на неговата същност. Най-често то се разглежда като резултат от агресивното поведение на отделната личност, насочено към друг индивид, а много често двата термина се използват еднозначно. *Aggressio* (лат.) – нападение, поведение, с което преднамерено се нанася вреда – физическа или психическа, на индивид или група.

Въпреки разнообразните теории за същността на човешката агресивност те могат да се обединят в две основни направления:

1. Към първото се отнасят тези, които търсят обяснението на човешката агресивност във вродените инстинкти. Тук основна е теорията на З. Фройд, според която „първоначално деструктивните тенденции в човешката личност се проявяват като автоагресия от мазохистичен тип в тясна връзка с автоеротизма. По-късно те се насочват към външни обекти

¹ Докторант в катедра „Наказателноправни науки“ при Академията на Министерството на вътрешните работи, заема ръководна длъжност в Бюрото по защита на застрашени лица към министъра на правосъдието, ел. поща: S_Uzunov@justice.government.bg; Stoianmvr@abv.bg

² Цит. по Китанов, К., Н. Белова (2000). *Насилствената престъпност срещу жени и деца – същност и виктимологична превенция*. София: МВР НИКК, 17.

и придобиват садистичен характер. Тези разрушителни сили могат да бъдат насочени към социалноприемливи форми на изява – спорт, лов, различни видове художествена дейност (т.нар. сублимация). По този начин се създава възможност личността да се освободи от напрежението, породено от неудовлетворените либидни и агресивни влечения, като едновременно с това не нарушава изискванията на цивилизацията и обществото³.

2. Към второто се отнасят тези автори, които приемат, че агресивността е резултат главно на външни подбуди. Те приемат, че агресията се предизвиква от сблъсък между желанията на индивида и непреодолимите препятствия, които възникват пред тях.

Разнообразните прояви на човешката агресивност като социално поведение могат да бъдат систематизирани, както следва:

- Според начина, по който се проявява – физическа или вербална, активна или пасивна, пряка или непряка;
- Според целта, към която е насочена – целяща да предизвика страдание на жертвата (враждебна агресия) или насочена към осъществяване на различни желания на извършителите – кражби, грабежи и т.н. (инструментална агресия);
- В зависимост от резултатите – целяща възмездие срещу някаква заплаха (реактивна агресия) и насочена към постигане на някакъв позитивен ефект (проактивна агресия).⁴

II. Проявни форми на насилието

Насилието има различни форми на проява – от различните видове психичен тормоз до физическото малтретиране, което може да прерасне в престъпление. Прилаганото насилие зависи и от неговите извършители (непълнолетни, младежи, хора с психични отклонения, наркомани, алкохолици и др.), от това кои са жертвите (жени, деца, близки, роднини и др.), както и от отношенията между двете страни (семеини, служебни, съседски и др.).

Извършителите използват насилие, мотивирани от различни, понякога дори парадоксални подбуди. Например насилието, осъществявано с най-благородни цели – спасение на човечеството, справедливостта, прогреса и т.н. Насилие се извършва и по чисто егоистични подбуди, свързани с материални облаги или със стремеж за самоизява. „Проучванията на мотивите за извършване на насилствени престъпления дават основание да се твърди, че от психологическа гледна точка, обща характеристика на умишлените убийства, изнасилванията и грабежите, която ги отличава от другите престъпления, е стремежът на извършителите за съхраняване на своето „Аз“ чрез деструктуриране „Аза“ на другите. Този стремеж е резултат на криза в личностната идентичност на извършителите. Такава криза може да бъде свързана със силен егоцентризъм, висока импулсивност и намалена социална вградимост.“⁵

В много от случаите на насилствени прояви човек си задава въпроса дали те не са дело на индивид с чисто психопатологични отклонения. Въпреки че повишената агресивност и склонност към жестокост могат да бъдат резултат от психично разстройство, насилието не би могло да се обясни само с болестни промени при отделни индивиди. То е интердисциплинарен проблем.

³ Вж. Такворян-Солакян, Б. (2016). Някои посоки и превенция на насилието, агресивността и девиациите сред учениците. *Педагогика*, т. 88, № 5, 605.

⁴ Китанов К., Н. Белова. Цит. съч., 19.

⁵ Пак там, 21.

В зависимост от специфичните отношения, които се развиват между хората, насилието най-често се среща в семейната среда, в училището и в работната среда.

1. Домашното насилие – то най-често се извършва от членовете на семейството (в това число извънбрачни партньори), като основно е насочено срещу жените и децата в него. Те стават жертва на неуспешната реализация или неудовлетвореност от живота на своите насилници. След като веднъж вече е възникнало, семейното (домашното) насилие става хронично. В конфликтите между съпрузите много често биват въввлечени и други роднини, познати или приятели. Най-характерната особеност на насилието в семейството е, че то се възпроизвежда. Насилническите модели на поведение, ролите на жертвите и на насилниците се усвояват от децата и се пренасят в бъдещите им съпругески отношения.

Доскоро домашното насилие се приемаше от държавата и обществото за изцяло личен (семеен) проблем. Институциите много често си затваряха очите пред постоянната му ескалация. От друга страна, следите от домашно насилие старателно се прикриват както от извършителите, така и от жертвите. Заради срама и неудобството от обществената оценка много от посегателствата се пазят в тайна. Така много от блудствата, изнасилванията, побоите в семейството остават скрити за компетентните органи.

Заплахи и принуда съществуват не само между съпрузи, но и между деца и родители, братя и сестри, други близки и роднини.

„Домашните насилници са изключително изобретателни както по отношение на поводите, така и по отношение на средствата и начините за упражняване на насилие. Домът се превръща в бойно поле, а семейният живот в сражение, от което никой не излиза победител.“⁶

През последното десетилетие българските институции предприеха действия за подобряване на съществуващото законодателство по отношение на домашното насилие и на насилието, основано на полов признак (ДННОПП). Приетите законодателни мерки в тази посока засега обаче са недостатъчни и не отговарят на стандартите и практиките на европейско ниво.

В законодателството на България са заложили редица правни средства за защита при домашно насилие. В относително кратки срокове се задейства процедура в граждански съд, където се изясняват обстоятелствата по заявен случай на такъв тип насилие. Институциите обаче все още са затруднени да действат служебно, а зависят в голяма степен от волята на жертвата, която трябва да подаде оплакване. Държавата може да действа и по сигнал на близък, роднина или съсед, но в повечето случаи външните за насилствения конфликт лица остават безмълвни пред прилаганото насилие в чуждия дом. Позитивна е промяната в българското законодателство, при която потърпевшите лица не е необходимо да подават жалба, ако прокуратурата вече е установила извършено нарушение или престъпление, тъй като много често пострадалите са манипулирани от посегателите си, след като са се оплакали. Освен това бяха направени промени в Наказателния кодекс и официално домашното насилие беше инкриминирано като престъпление – за убийство при домашно насилие се предвиждат едни от най-тежките наказания.

В голяма част от Западна Европа държавните институции имат право на внезапни проверки в домовете на млади семейства с деца, както и на такива, които вече са попаднали в статистиката за проблемни семейства. Това се прави с цел адекватна, неочаквана и реална проверка на микроклимата в дома. Дори при най-малки съмнения за употреба на насилие срещу деца или когато те стават свидетели на такова, държавата се намесва чрез извеждане

⁶ Пак там, 23.

на детето от семейството и стартирането на последващи профилактични мерки с останалите членове, особено с основния субект, прилагащ насилие. Това е полезна практика, която би могла да се използва и в България, стига институциите и неправителствените организации, в това число и обществеността, да си подадат ръка и да положат усилия в тази насока.

Поради гражданското си естество процедурата за закрила от домашно насилие предпоставя и трудности от доказателствен тип.

Случаите на домашно и основано на пола насилие създават трудности при събирането на доказателства за започване на съдебно производство поради същността на този тип насилие, което остава скрито зад стените на дома. В резултат често пъти няма никакво писмено доказателство за извършеното деяние, поради което съдът може да издаде заповед за защита само на базата на декларацията на пострадалия, която обаче е лесно оборима от извършителя (чл. 13, ал. 3 от Закона за защита от домашно насилие⁷).

Отношенията със здравните институции също са сочени като конкретен пример за трудностите, пред които са изправени жертвите, търсещи доказателства за извършено домашно насилие. ЗЗДН задължава всеки лекар, не само съдебния, при молба да издаде удостоверение в писмен вид за нанесена телесна повреда и следи от насилие по жертвата (чл. 4, ал. 3 от ЗЗДН). Повечето общопрактикуващи лекари обаче не са наясно с това свое задължение и отказват да издадат такъв документ, а в същото време съдебномедицинската експертиза, която „тежи“ повече в съда, е и по-скъпа.

Има посочени и редица слабости в дейността на полицията, като например отказа да бъдат задържани извършители, които са нарушили заповед за защита. Съставянето на предупредителни протоколи по ЗМВР⁸ е крайно недостатъчно, за да респектира домашните насилници, които в голямата си част са страхливи по природа. Все по-често се среща мнението, че трябва да се създаде регистър на извършителите на домашно насилие и те да бъдат наблюдавани.

Необходима е критична оценка на процедурите за издаване на заповеди за защита от домашно насилие според ЗЗДН, за да се анализира какви са трудностите пред жертвите в подаването на молба за защита и доказването на насилието.

Позицията на децата жертви и сътрудничеството с НПО доставчици на социални услуги трябва да се подобрят чрез повишаване на осведомеността на съдебните и полицейските органи относно тези важни законодателни и практически аспекти. Рамката за прилагане на законодателството за защита от домашно и основано на пола насилие трябва да се преразглежда периодично, за да укрепи изпълнението и координацията между институциите. В него е дадена дефиниция на домашното насилие, но липсва легална (законова) дефиниция на понятието „сексуално насилие“. Определения могат да бъдат намерени в документи на Министерството на вътрешните работи (МВР) и Държавната агенция за закрила на детето (ДАЗД). Доколкото обаче те отговарят на съответните наказателноправни норми, е неясно. Необходимо е въпросът да се изследва подробно в сътрудничество между органите на полицията, социалните институции и съдебната власт.

Според пострадали от домашно насилие е необходимо прилагането на повече превантивни мерки като обучения, психологическа работа с жертвите на насилие, особено с децата, за да не възприемат те агресивно или пасивно поведение. Необходимо е възпитание у дома от най-ранна детска възраст. За малките момичета – какво означава насилието, как

⁷ Закон за защита от домашно насилие (ЗЗДН), Обн., ДВ, бр. 102 от 22.12.2009 г., в сила от 22.12.2009 г., посл. изм. ДВ, бр. 101 от 27.12.2019 г.

⁸ Закон за Министерството на вътрешните работи (ЗМВР), Обн., ДВ, бр. 53 от 27.06.2014 г., посл. изм. ДВ, бр. 62 от 05.08.2022 г.

изглежда то, как може да се промени човекът, когото обичаш, след време. За момчетата – какво би могло да се случи, ако не си сдържат нервите и си позволят да приложат насилие срещу друг човек.

Както се вижда от глобалния мониторингов доклад на Движение „Образование за всички“ (EFA), UNESCO и UNGEI⁹, необходими са спешни мерки в борбата със сексуалното, основано на полов признак насилие срещу ученици. Докладът посочва, че то включва както сексуално и вербално насилие, така и физическо насилие. Това може да доведе до пропуснати часове, слабо представяне, изключване, ниско самочувствие, депресия, нежелана бременност, болести, предавани по полов път. Влиянието върху децата и тяхното бъдеще може да се окаже пагубно.

2. Училищното насилие – то се изразява в посегателства срещу учители, ученици и други лица, свързани с училището. Нивото на агресия в училищата е много важно, защото то е измерител за агресивността на обществото като цяло.

Една от основните задачи на училището е да допринася за формиране на гражданска култура у децата, основана на взаимно уважение и ненасилие. Това се случва изключително трудно, тъй като събития от рода на сбивания, шумни спорове, замеряне с предмети и други са ежедневие, дори в класната стая. Училищният живот е изключително динамичен, често пъти изпълнен с конфликти, които се разрешават по насилствен начин. Тези конфликти се проявяват на различни нива в зависимост от основните групи, които съставляват училищната общност – учители, директори, ученици, родители. Често потърпевши стават жени преподаватели, които са лицето на професията учител, въпреки че напоследък не е рядкост обект на училищно насилие да стават и мъже преподаватели.

Най-сериозният проблем обаче си остава агресивността на учениците един спрямо друг. Много от тях се чувстват сериозно застрашени и принудени да прибегват до средства за самозащита, а по-малките – до отказ да ходят на училище. Изследване показва, че голяма част от учениците смятат, че училищното насилие постоянно се повишава, като близо половината са ставали жертва на такова¹⁰. Близо една четвърт от учениците са използвали насилие или агресия срещу друг ученик, като също толкова са заявили, че носят помощни средства – боксове, ножове, дори газови пистолети (типично за ученици в по-горни класове).

Наред със страха, друг възможен резултат от преживяното насилие е озлоблението и желанието за отмъщение. Грубите училищни закачки са основата, върху която израства насилието и се повишава агресивната готовност на учениците. „Особена тревога буди опасността училището да се превърне в школа за насилие, а децата, на които то е чуждо, да се окажат зле адаптирани към училищната среда.“¹¹

За по-ефективна превенция на агресията в училищата МОН ще трябва да положи усилия за увеличаване на броя на психолозите и педагогическите съветници. Желателно е във всички средни и в по-големите основни училища да има поне по един психолог. По данни от началото на 2017 г. във всички 2473 училища в България на пълен или на половин щат работят 692 педагогически съветници и 390 психолози, което е крайно недостатъчно.

⁹ Global Education Monitoring Report Team, United Nations Girls' Education Initiative: School-related Gender-based Violence is Preventing the Achievement of Quality Education for All. Policy Paper 17. *Unesco. Digital Library* [online], March 2015 [viewed 09.09.2022]. Available from: <http://unesdoc.unesco.org/images/0023/002321/232107E.pdf>.

¹⁰ Coram International: Изследване на насилието над деца в България. Част I: Разпространение на насилието над деца и на свързаните с него знания, нагласи и практики. *Unicef.org* [онлайн] [прегледан на 09.09.2022]. Достъпен на: <https://www.unicef.org/bulgaria/media/10236/file>.

¹¹ Китанов К., Н. Белова. Цит. съч., 26.

Министерството на образованието и науката поддържа Национална мобилна група за психологическа подкрепа, но много по-адекватно би било да се създадат мобилни групи от психолози във всеки регион на страната, които да реагират бързо при инцидент. Необходимо е разширяване на координационния механизъм за взаимодействие между институциите при работа с деца, жертви или в риск от насилие.

3. Насилие на работното място. Проблемите, свързани с този вид насилие, придобиха особена важност през последните години на тежка икономическа и социална криза в страната. Във връзка с финансови затруднения, които изпитват голяма част от българските семейства, много мъже и жени са принудени да търсят работа, която не съответства на желанията, възможностите и подготовката им. Липсата на парични средства ги принуждава да приемат неподходящи условия на труд, да търпят неудобства, а понякога и да се излагат на опасност от насилие. Това е причина голяма част от работоспособното население на България да търси своя поминък в по-големите градове или в чужбина. Вследствие на това много семейства се разрушават, а децата се възпитават в непълни такива.

Най-разпространено насилие на работното място е сексуалното насилие, прилагано над жени работнички или служителки. Обект на този тип са предимно неомъжени жени или служителки на чуждестранни фирми. Голяма част от пострадалите приемат сексуалното насилие и не съобщават за него поради страх от изгубване на работата си, като по този начин губят и източника на препитание за своите семейства.

Значителен е броят и на децата, които са принудени да работят поради факта, че произхождат от бедни семейства или са безпризорни и трябва да се грижат сами за себе си. Много от тях също са принудени да изпълняват неподходящи, нископлатени дейности и да търпят издевателства над себе си.

Насилието на работното място тясно се преплита с домашното насилие, когато членовете на семейството са обвързани и с общ бизнес.

Сложността и многообразието на този социален феномен се проявяват и във факта, че всяка от разглежданите по-горе разновидности има специфична структура. Жертвите и извършителите са различни хора, между които съществуват уникални по своята същност отношения. В процеса на общуването им възникват проблеми, свързани с потребности, желания, власт, контрол, зависимости и други. Именно тяхното разрешаване при определени обстоятелства довежда до насилие.

III. Заключение

В отговор на всичко това обществото прилага репресии чрез закони и институции. Прави се опит да се ограничи насилието, като се прилага насилие. Правораздаването е трудно и неефективно, липсват адекватни и своевременни присъди. Не се прави опит за разкриване и установяване на факторите и причините, които са в основата на това явление, като спрямо същите се приложат мерки за неутрализиране или поне ограничаване.

Обществото е съгласно да се изразходват множество сили и средства за разследване и разкриване на извършени насилствени престъпления, вместо този ресурс да бъде пренасочен към превенция и профилактика на факторите и причините за тяхното извършване.

Библиография

Китанов К., Н. Белова (2000). *Насилствената престъпност срещу жени и деца – същност и виктимологична превенция*. София: МВР НИКК.

Такворян-Солакян, Б. (2016). Някои посоки и превенция на насилието, агресивността и девиациите сред учениците. *Педагогика*, т. 88, № 5, 602–629.

VIOLENCE – ESSENCE AND FORMS OF MANIFESTATION

Stoyan Uzunov¹²

Abstract: Violence has accompanied human development from ancient times to the present days. It is pervasive and multifaceted. As a social phenomenon, it has been the subject of diverse studies aimed at explaining its essence. It is most often seen as the result of an individual's aggressive behavior directed at another individual. Violence has different forms of manifestation – from different types of mental harassment to physical

abuse, which can turn into a crime. Depending on the specific relationships that develop between people, violence most often occurs in the family environment, in the school and in the work environment.

Keywords: violence, aggression, mental harassment, physical abuse, crime, domestic violence, school violence, workplace violence

---

¹² PhD candidate in the Department of Criminal Law Sciences at the Academy of the Ministry of Interior, holds a managerial position in the Protection Bureau for Threatened Persons under the Minister of Justice, e-mail: S_Uzunov@justice.government.bg; Stoianmvr@abv.bg